

דורשכונע

פרשת פינחס, תש"פ, מספר 1376

כי נחם את היכלך, נחם את כל חרבותיך

אפרים חזן

וְהִלְכוּ כָּלִי קֹדֶשׁ בְּגוֹלָה וְהָיוּ חַל / וְאִין
תְּשַׁאֲלוּ הַדָּר לְשׁוֹשׁוֹן בְּתוֹךְ דְּרָדָר
דְּחוּיֵי שְׁכֻנֵיהֶם, דְּרוּשֵׁי אֲדוּנֵיהֶם / לְכֻלָּם
בְּשֵׁם יְקָרָא וְאִישׁ לֹא יְהִי נֶעְדָר
הַדָּרִים כְּרֵאשׁוֹנָה יְשׁוּבָב בְּאַחֲרוֹנָה / וְיֵאִיר
כְּאוֹר שְׂבָעָה מְאוֹרָם אֲשֶׁר קָדָר.

שבת פרשת "פינחס", החלה בשנה זו אחרי שבעה עשר בתמוז, פותחת את שבתות בין המצרים, ובה אנו קוראים את נבואת הפתיחה של ירמיהו המנבא על החורבן. לפרשה זו נציג קינה מיוחדת מאת רבי יצחק בר ששת, שחי כמאתיים שנה לאחר ריה"ל. הפיוט המוצג בזה הוא מסוג ה'ציוניות', לאמור, פיוטים שנכתבו בעקבות "ציון הלא תשאל" לריה"ל. וזאת לדעת, "ציון הלא תשאל" נכתב כשיר אישי, המבטא את זיקתו המיוחדת של ריה"ל לציון, ואת יחסו המיוחד אליה, ובתוך כך הוא מונה את שבחיה. שיר זה עשה רושם עז על בני כל הדורות עד שקבעוהו כקינה לתשעה באב לפי כל מנהגי ישראל. ולא עוד, אלא שקינות רבות נכתבו בעקבותיו ועל פי מתכונתו, בדרך כלל באותו החרוז ובאותו המשקל.

בקינה שלפנינו הלך רבי יצחק בר ששת בעקבות ריה"ל בתוכן ובחלק מן החרוז, אך בחר לו מתכונת של שיר מעין אזור.

אַרְץ חֲפָץ, נְדַחֶיךָ / יוֹם שׁוֹאֲלִים בְּגִלְלָךְ,
צוֹפִים שׁוֹאֲפִים לְמְנוּחֶיךָ / לֵאמֹר 'בֵּית ה' גִּלְלָךְ!
שְׁלוֹם רַב, קִרְיַת מְלֶךְ / שְׁלוֹם מֵאֵת צְבָאוֹתֶיךָ,
יְהִי שְׁלוֹם בְּחִילֶךָ / שְׁלוֹה בְּאַרְמְנוֹתֶיךָ!

5 צִיּוֹן הָעִיר הַהִלְלָה / מֵאֵז לְצַבִּי וּלְכָבוֹד,
עֲלִיךָ רוּחֵי חֲבֵלָה / עֲלִיךָ לְבִי יָדָד.
יְדוֹן בְּשִׁבִי וְנָדוֹד / יְדוֹן כָּל מַחְנוֹתֶיךָ,
כִּי אֵשׁ אֶכְלָה הַיְכָלֶךָ / וְתֹאכַל יְסוּדוֹתֶיךָ.

חֲשַׁבְתִּי יָמִים מְקַדָּם / דוֹרוֹת וּשְׁנוֹת עוֹלָמִים,
10 פְּרָצְתִי יְמֵה וְקַדָּם / מִשְׁלַתִּי עַל הָעַמִּים.
כִּמָּה לִי אֲשֶׁב מִשְׁמִים / צִיּוֹן, עַל שֵׁד חוֹמוֹתֶיךָ?
לָמָּה קוֹדֵר אֶתְהַלֵּךְ / עַל תִּלְךָ וְשׁוֹמְמוֹתֶיךָ?

קִרְיַת מְשׁוֹשׁ עִיר עֵז לָנוּ / מְלֵאת קֶצֶף וְצַבָּאָה,
כִּי תֵם פֶּשַׁע רַב הִגְלָנוּ / תֵם עוֹן, נִרְצָה חֲטָאָה.

לעשר הפרשות האחרונות בשנה, מתלוות הפטרות המתחברות לענייני תשעה באב וחורבן הבית ולא לעניין הפרשה. שלוש ההפטרות הראשונות, "תלתא דפורענותא", מבשרות פורענות וחורבן, ונקראות בימי בין המצרים, בשבתות שבין י"ז בתמוז ל-ט' באב. שבתות אלה נקראות על שם הפטרותיהן ולא על שם הפרשה: השבת הראשונה היא שבת 'דְּבָרִי' על שם ההפטרה "דְּבָרִי יְרַמְיָהוּ בֶן חֶלְקִיָהוּ" (יר' א:א). פרק זה כולל את הקדשת ירמיהו לנביא וייעודו כנביא המזהיר ומתריע על החורבן הקרב ובא. השבת שלאחריה, שבת "שְׁמַעוּ", על שם ההפטרה מירמיהו פרק ב' הממשיך את נבואתו הקודמת. השבת השלישית היא שבת "חֲזוֹן" על פי נבואת הפתיחה של ישעיהו: "חֲזוֹן יִשְׁעִיהוּ בֶן אֲמוּץ" (א:א).

כידוע, אין אבלות נוהגת בשבת, ובכל זאת לא נמנעו פייטני כל הדורות מלכתוב פיוטים של צער וקינות ל"שבתות הפורענות". כך מציג ייני, הפייטן הארץ ישראלי בן המאה השישית, את ירמיהו ונבואות החורבן שבפיו בפיוט ל"שבת דברי":

יְבוֹס הָעִיר נְבוּכָה / בְּיַמְבוּסָה וּבְיַמְבוּכָה //
יְרַמְיָה כְּבָכָה / עַל חוּזְק מְכָה
נִימְלָאָה תְּשׁוּאוֹת / עִיר מְשׁוּאוֹת //
וְהִיכְבִּידוּ הַרְשָׁעוֹת / לְמַגִּיד מוֹשְׁעוֹת
יְשִׁיבַת מְלוּכָה / שְׂבִתָּה מְמַלְכָה // בְּיַרְבוֹת
מְכָה / הַכֹּל מְכָה
לְלִיל הַיְשִׁמְיַע לְמַלְכוֹת יְהוּיָקִים בְּעַמּוֹ //
עַן כִּי קִינִים וְנָהִי נִישְׁמַע בְּיָמָיו.

שש מאות שנים אחריו יכתוב רבי יהודה הלוי (ריה"ל) פיוטים המבטאים את הפורענות והחורבן ואת מצוקות הגלות. כך בפיוט 'מאורה' לשבת חזון:

רְיָעוֹת שְׁלֵמָה, אִיךָ בְּתוֹךְ אֶהְלִי קָדָר /
שְׁנִיתָם, וְלֹא תֵאָר עֲלֵיכֶם וְלֹא הָדָר
הַמוֹנִים אֲשֶׁר שְׁכָנוּ לְפָנֵים בְּתוֹכְנוּ / חֲרָבוֹת
עֲזָבוֹנוּ וּפְרָץ בְּלִי נִגְדָר

* אפרים חזן הוא פרופ' אמריטוס, המחלקה לספרות עם ישראל, אוניברסיטת בר-אילן.

מנהגי צפון אפריקה. בקינה זו ניכרת בבירור השפעת "ציון הלא תשאל" לריה"ל. ריב"ש מצליח להפיח רוח חיים בשגרה המצויה בקינות ובפיוטים המאוחרים, ומעמיד שירה קצבית ונאה. השימוש בפנייה חוזרת, בכינויים שונים ובדיבור ישיר, וכן עמדת הדובר ודרכי החתימה בפיוטיו – כל אלה מלמדים על כלל שירתו של הריב"ש, והוא דוגמה לרבים ממשוררי צפון אפריקה; תורה ושירה במקום אחד.

הקינות הלאומיות יסודן בפיוטים לתשעה באב, שהיו משולבים בתפילת העמידה בשחרית, בברכת 'בונה ירושלים'. במשך הזמן התנתקו הקינות מתפילת העמידה ונעשו פיוטים עצמאיים, הנאמרים במקובץ לאחר התפילה, בליל תשעה באב ויומו. משוררי ספרד הרבו לכתוב קינות ובהן ביכו את החורבן, את הגלות הקשה ואת צרות ישראל הקשות מנשוא, תוך זיקה למסורת הקינה בשירה העברית: הקינות המקראיות ומגילת איכה, אגדות החורבן והפיוט הקדום.

את כל צערם, מרירות לבם ותסכולם מן הגלות המתמשכת ללא קץ וגבול ביטאו יהודים בכל הדורות במנהגי האבלות של ימי בן המצרים ובקינות של תשעה באב. בערב תשעה באב, שעה ארוכה לפני השקיעה, נאספים יהודים בכמה מן הקהילות ואומרים קינה עד לתפילת ערבית ולאחריה. הוא הדין ביום תשעה באב. קובצי הקינות כוללים קינות רבות ממשוררים קדומים וממשוררים מאוחרים.¹ מסגרת הקינות היא מסגרת פתוחה, וניתן לשלב בה קינות בלי לדחוק דברים קיימים ובלי כל חשש של הפסק בתפילה. מסיבה זו הייתה הקינה לתשעה באב אחד הסוגים הנפוצים, מה עוד שנושאי הקינה וצער החורבן בתיאור הגלות ובבקשת הגאולה היו הנושאים המרכזיים של שירה זו, והעסיקו מאוד את כלל ישראל בתקופה הנדונה. גם כאשר נושא הקינה הוא חורבן הבית עצמו ואגדות החורבן מלפני אלפיים שנה, הייתה בתיאורים האלה השתקפות של ההווה וצרותיו. וכבר ציינו לעיל את ריבוי הכתיבה בסוג זה בדור הגירוש ובדורות שאחריו.

הדבר ניכר היטב בשירתו של הריב"ש. רבע מקומץ שיריו שהגיעו לידינו הן קינות. קינתו של הריב"ש מיוחדת בכך שהיא כתובה בתבנית מעין אזורית ובכך שהוא בונה את הקינה בתבנית דו-שיח, המדובב את ציון, היא כנסת ישראל.

1 סדר הקינות האשכנזי כולל קינות על פרעות מסעי הצלב, וסדר הקינות הספרדי כולל קינות על גירוש ספרד. סדרי קינות שונים בצפון אפריקה ובקהילות המזרח כוללים קינות בערבית-יהודית. מקצתן קינות למאורעות הדורות שבהם נכתבו.

15 צוּרָךְ לְאוֹר יוֹצִיאֶךָ / יִרְפְּאֶךָ מִמְכּוֹתֶיךָ,
כִּי נָחַם אֶת הַיִּכְלָף, נָחַם אֶת כָּל חֲרָבוֹתֶיךָ.

בֵּת צִיּוֹן, הַשְּׁפִילִי שְׁבִי / עַל כְּבוֹד גְּלַה מִמֶּךָ,
עַל בְּנִים הִלְכוּ בְּשִׁבְי / מֶה אֲשׁוּה לָךְ וְאֶנְחַמְךָ?
אֵין שָׁר, אֵין שִׁבְט תּוֹמֵךְ / אֵין מְקִים יְרִיעוֹתֶיךָ,
20 שִׁיתִי כְּלִיל צִלְף / חֲגִרִי שֶׁק בְּחוֹצוֹתֶיךָ!

שׁוֹבִי, יוֹנֵת חַן, נִעְצָבָה / יוֹנָה מְאָרֵץ אֲשׁוּר,
שְׁמַחִי, כִּי אֲשִׁים בְּעֶרְבָה / בְּרוּשׁ תִּדְהָר
וּתְאֲשׁוּר.
מְחַרְמוֹן וּשְׁנִיר יִשׁוּר / נִדְחָךְ וּנְפּוֹצוֹתֶיךָ,
הֲרַחֲבִי מְקוֹם אֶהְלֶךְ / וִירִיעוֹת מִשְׁכְּנוֹתֶיךָ

1. ארץ חפץ: כינוי לארץ ישראל, על פי מל' ג:יב.
- נדחך: הפנייה לציון בעקבות "ציון הלא תשאל".
2. בית ה' נלך: תה' קכב:א. 4. יהי... בארמנותיך: תה' קכב:ז. 5. ההללה: המהוללה, על פי יח' כו:ז. 6. ידד: ינדוד וינוע. 7. ידדון: על פי תה' סח:ג. 8. אש... יסודותיך: על פי איכה ד:יא. 9. חשבתי ימים מקדם: על פי תה' עז, ו. חשבתי: חשבתי ונזכרתי. 10. פרצתי ימה וקדם: על פי בר' כח:ד. 11. משמים: תוהה ואבל. 12. למה קודר אתה לך: תה' מג:ב. 13. עיר עז לנו: יש' כו:א. מלאת קצף וצבאך: על פי יש' מ:ב. 14. כי... עון: על פי איכה ד:כב. 15. נחם... חרבותיך: על פי יש' נא:ג. 16. השפילי שבי: על פי יר' יג:יח. 17. מה... ואנחמך: איכה ב:יג. 18. שבת תומך: על פי יר' יג:יח. 19. יונת חן: כינוי לישראל, על פי שה"ש ב:יד ועוד. יונה מארץ אשור: על פי הו' יא:יא, וכאן הכוונה לישראל בגולה. 20. אשים... ותאשור: על פי יש' מא:יט. 21. מחרמון ושניר ישור: על פי שה"ש ד: ח. 22. הרחיבי... משכנותיך: על פי יש' נד:ב.

רבי יצחק בר ששת (הריב"ש, ברצלונה, פ"ו [1326] – אלג'ר, קס"ח [1407]) הינו אחד מגדולי התורה שצמחו בספרד במאה הארבע-עשרה. מצעירותו הוכר כבר-סמכא בענייני הלכה, ומקהילות רבות פנו אליו בשאלות שונות. היה מן המנהיגים הגדולים של קהילת 'עדת ישראל', ששמרו אמונים לדת אבותיהם. מתשובותיו עולה דמות של חריף ובקי, היודע להשיב תשובה מקיפה ומלאה. הוא התרחק מן הפילוסופיה ומן הקבלה, אולי בעקבות מאורעות חייו. בפרעות קנ"א התנפל המון מוסת על הקהילה היהודית, והרג כמאתיים וחמישים יהודים. חלק נאלצו להתנצר, וחלק אחר, וביניהם הריב"ש, נמלטו לצפון אפריקה. באלג'ר נתקבל הריב"ש בהוקרה ובהערכה. הוא עסק גם בפרשנות המקרא והקדיש מזמנו גם לשירה ולפיוט. שירתו ממשיכה את המסורת הארוכה של שירתנו הספרדית. שיריו כתובים בחן רב ובסגנון נעים, ובנאמנות למסורת הכתיבה הספרדית. הקינה 'ארץ חפץ נדחך' כלולה בסדרי הקינות של

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובת:

<http://www1.biu.ac.il/parasha2>

כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il

ניתן לפנות לכתובת זו ולקבל את הדף מדי שבוע בדוא"ל.

[f](#) הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן

יש לשמור על קדושת העלון

עורך: ד"ר צבי שמעון
עורכת לשון: רחל הכהן שיף